

Tájélmény egyik deákosunknál

Baróti Szabó Dávidról (1739–1819) alapverseinek mennyiségi számbavételéről, a felvilágosodáshoz való viszonyulásáról és ennek megítéléséről, Máriához szóló költeményeiről, a szakirodalmi tanulmányok ellentmondásosságáról az elmúlt években többször tartottunk előadást,¹ tettünk közzé tanulmányt.² Ezért e témaköröket – jóllehet izgalmas utakat kínálnának Baróti irodalomtörténetünkben betöltött szerepének árnyaltabb bemutatásához – jelen előadásunkban nem érintjük. Most egy tematikailag szűkebb területről, deákos költőnk tájleírásairól szólunk.

Előadásunkban az 1777-es kötetre szűkítjük le a címben megjelölt témánkat, arra az időszakra, amikor Barótinál a költői lét legtöbbször öntudatlanul hozta felszínre a magába szívott ókori műveltséget, a poetikában megtanult szabályokat, és a kiválasztott témát átlényegítő személyiségjegyeket.³ Azaz erős kritikával fogadjuk azokat a szakirodalmi megállapításokat, amelyek tényként fogadták el Baróti ösztönös, őseréjét túlhangsúlyozó pályakezdését.⁴ (Ám ugyanilyen fenntartással kezeljük a *túl konzervatív, felvilágosodás ellenes stb.* minősítéseket is.⁵) Azok az ókori klasszikusok ugyanis – Vergilius, Horatius, Ovidius stb. –, akiknek műveit a jezsuita képzésben résztvevők alaposan megtanulták, nagyon is beépültek, az írás esztétikai mércéjévé váltak a későbbi évek pappá szentelt hallgatóiban, ha azok nagy része nem is lett író. Baróti esetében ezek az ókori auktorok lesznek versírási próbálkozásainak előképei, majd műfordítása idején tudatos példái. A latin nyelvű iskolai gyakorlatokat olyan mesterségbeli alapnak tekinthetjük, amelyet kiegészítettek a gyermekorból hozott, vidéki tanárként tovább gazdagodó és elraktározott székelyföldi és erdélyi élmények. Barótinak a szülőföld erőteljes nyelvéen megrajzolt táj-mozaikjai, vagy részletezőn megfestett képei emiatt tudtak élményszerűen még azokba a verseibe is életet lehelni, amelyeket tematikájuk (névnap- és egyéb köszöntő versek) miatt érdektelennek tartottak már Baróti korában is pályatársai.

Tózsér Árpád: *Egy diófa és környéke – Baróti Szabó Dávid költészetének leíró elemei egy vers és egy régi vita tükrében*⁶ tanulmánya meghatározó, új szempontokat felvető „perújrafelvétel” Baróti költői érdemeiről, jóllehet Tózsértól – ahogy írta – mindez messze állt. A tanulmányíró szándéka az *Egy ledőlt diófához* allegorikus vers elemzésekor, hogy a „*diófa környékét*” vizsgálva – a vers allegorikus utalásait is állandóan szem előtt tartva – elégtételt [adjon, H.I.] a természetleíró Baróti Szabónak, s [bebizonyítsa, H.I.] hogy a „vakáción” s „a nemzet új

¹ A magyar jezsuiták küldetése konferencia: „Amíg ártatlan szerzetem el nem esék...” (Baróti Szabó Dávid), Piliscsaba, 2004 november 8–10. – MTA Irodalomtudományi Intézet, XVIII. századi kutatások: Baróti Szabó Dávid versei – variációkban, 2005. december 7.

² „Amíg ártatlan szerzetem el nem esék...” (Baróti Szabó Dávid) = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk. Szilágyi Csaba. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2006 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 2), 271–284. – Baróti Szabó Dávid versei Szűz Máriához = Távlatok, 2003, 2. szám, 275–283

³ TÓZSÉR Árpád, 1984, 156–158: A tanulmányíró nem a kötetek megjelenési sorrendjében korszakolta Baróti pályaképének alakulását, hanem költészetének, azaz életének változása szerint. Eszerint: az 1777-es kötet megjelenése az eszmélkedés időszak, az 1780–90-es éveké (a vidéki magány utáni kassai éveké, Batsányi, Kazinczy ismeretsége) Baróti pályájának második szakasza, a költői tudatosodás kezdete, amikor fölfedezi, „hogy nincs vers bizonyos költői általánosítás, eszmeiesítés nélkül.”

⁴ Baróti, maga is írt első magyar nyelvű versírási kísérletéről, amivel nem azt állította, hogy latin nyelvű próbálkozásai nem voltak – a jezsuita hosszú időn át tartó képzést ismerve, ezt nem is állíthatta.

⁵ Bővebben a 2. pontban *i. m.*-ben

⁶ TÓZSÉR, *i. m.* 147–214

*preromantikus aggodalmain”⁷ kívül volt még egy nagy és meghatározó élménye: az örök mozgásban levő, változó természet.*⁸

Bárki, aki Baróti különböző kiadású, akár a legtöbbre tartott és legtöbbet elmarasztalt 1777-es⁹ kötetét elolvasta, ugyanehhez az egyszerű, s mégis oly későn megfogalmazott állításhoz juthatott volna/juthatna el, ha Baróti szokatlan nyelvi megfogalmazásait elfogadva olvassa annak költeményeit. Furcsa módon, a szakirodalomban mégis eléggé hangsúlytalanul, inkább csak egy-egy vers ürügyén terelődött a figyelem azokra a tájleíró részletekre, amelyek már Baróti korai költészetét is erőteljesen gazdagították. Tózsér Árpád Baróti-tanulmányai ebben a témakörben egészen új megközelítéseket, észrevételeket hoztak.

Ismeretes, hogy a pictura poesis szabályait már a 18. századi iskolákban tanították. Szegedy-Maszák Mihály és mások meghatározása szerint: ahol a pictura és a sententia tökéletesen egybeolvad¹⁰ ott beszélhetünk leíró versről. (Írásunkban a tájleíró vers fogalmi meghatározását ebben az értelemben használjuk.)

Baróti korai verseiben, hol hosszabb, hol rövidebb terjedelemben megjelent ugyan a pictura, de soha nem önállóan, és nem a sententiával gazdagítva. Mégis élménytadóan, Baróti költői vénájának egyértelmű jeleként. Ezek a lírai betétek egyre nagyobb önállóságot kaptak költeményeiben, mígnem azok már-már tájleíró versekké, epikus művek esetében tájleíró versrészletekké nemesedtek – közelítve a leíró vers kettős funkciójú kritériumához.

Hasonlataiban,¹¹ metaforáiban gyakran használt természeti képeket, s ezek a pár soros remeklései felfrissítették az alkalmi versek lassan hömpölygő mitológiai történeteit.

Mint, a'mikor Égen
A' piros hajnal hasad,¹² 's vízből fel emelkedik a' Nap;
A' vak homály el enyész; ködök el szakadoznak: azonképp,
...hegyünkről
Oszlik minden bú, bánat, 's tengerbe merül le.¹³

Epikus művei esetében – mint például *A komáromi földindulásról*¹⁴ mitológiával, mesével megtűzdelt cselekménye – hosszabb terjedelmű leíró részeket tudott erőltettség nélkül a háttér hangulat megteremtéséért beiktatni. A nehézkesen alakuló történetet át-meg átszövik a természetleírásnak élethűen megragadott képei, s a vérszegény mitológiai hősök csak ezekben tudnak annyira erőre kapni, hogy véghez vigyék a szerző által kigondolt cselekményt. *A komá-*

⁷ TÓZSÉR, *i. m.* 211. lap lábjegyzetében utal Szerb Antalra, aki Magyar irodalomtörténetében (Bp., 1972, 216) írta: „Háromuk közül [értsd: az ún. klasszikus triász tagjai közül, T.Á.] az egyetlen Baróti Szabó Dávidnak volt egyetlen személyes élménye: szerette a vakációt.”

⁸ TÓZSÉR, *i. m.* 150.

⁹ Új mértékre vett külömb'verseknek három könyvei, melyeket szerzett Esztergom megyebéli pap, erdélyi, BARÓTHI SZABÓ DÁVID, mostan a' Kassai Fő Iskolákban az ékesen szóllásnak királyi professora. Kassa, Landerer Mihály, 1777. [Hivatkozás: 1777]

¹⁰ TÓZSÉR *i. m.*: 162: Szegedy-Maszák Mihály azt állítja egyik tanulmányában, hogy a magyar leíró vers története Bessenyeivel kezdődik. „A természeti jelenségek pusztán lírai, ... hangulati, érzelmi oldala” tehát már jóval Petőfi előtt is érdekelte költőinket. Így például Berzsenyi Dánielt, de én Berzsenyi neve mellé habozás nélkül odaimám a sokak által éppen Berzsenyi elődjének tartott Baróti Szabó nevét is.”

¹¹ *Mint a' jég tsapokat koholó tél gyapja mezőket // Bé von, 's zöld rétnek sehmét fonnyasztja: fekélyel // Úgy vala Námánál' bőr bé hintve...; ... A' posványos határon // Mint feles essőtől; vagy földnek nedves erétől // Elsőbben sárgul a' fű, végtére világtól // Bútsúzik, vesztvén erejét: úgy járnak az Ember // Tagjai...*

¹² Arany János: Toldi: [az édes álom] *nem mert szemére szállni még sokáig, // Szinte a pirosló hajnal hasadtáig.*

¹³ 1777, 38.

¹⁴ 1777, 97–132.

romi földindulásnak azt a mozzanatát emeltük ki, ahol a *Vulcanust*, a titánt, *Zefirusnak* sikerült haragra gerjesztenie Komárom vára ellen, s az mondvacsinált sérelmekért bosszúállást esküszik felkorbácsolva a természet erőit:

...*Azon szem pillantásba, miképpen*
Az haragos menny kö felhőket, szaggat, el oszt, hány
Két oldalra szakad, szalad a' víz: látszik az alja:
Meg számlálhatnád fövenyét: szárazra jutottak
Benne halak. Le tsap abba szelek dandára: keresztül,
És nyargalja kosúl fenekét: fel fújja pofáját;
Zajt, zúgást, morogást indít: egy másba kap, hartzol:
Itt mélyen bukik: arra fel üt: kezd forni, dagadni
A' Duna, színe vesz el: tajtékoz, okádja fövennyét:
Már ide, már tova dőlöng, partokat ostoroz, és ví.
Fel lövik itt az habok magokat, fetskendezik a' szép
Tsillagok udvarait: másutt le nyomúlnak el addig,
Gyászos Plútónak míg szinte vidékit el érik.¹⁵

A költő többször erőlteti bele mitologizáló keretbe a természeti látvány élethű stb. leírását. *A' víznek nagy áradásáról*¹⁶ sodró erejű költeményben a katasztrófát kitűnően megfigyelő költő remekel. Ennyi erőteljes szemléletességgel majd Petőfi Tisza-versében fogunk találkozni. Az antik utalások (Eurus, Théhis, Bakkus stb.) formálisan bukkannak föl, akárcsak a dicsőítő vers-zárlat.

A vers címe minden költőiséget nélkülöző témamegjelölés. Nagyon sokszor a tárgyválasztása is az lesz ebben a kötetben, ami kortársaiból (de huszadik századi méltatóiból is) kiváltotta a feddést. A vers póztalanul indul, köznapí beszédfordulattal (*Melly minap...*)

Melly minap ősz gyapját bőven a' földre teríté;
Eszterhát hegyezett jég tsappal, 's szürke szakállal
A' ligetet lombozta, komor Tél tészí haragját.¹⁷

Ez a mesterkéletlen költőiség, amely persze az évszak megszemélyesítésével már a művészséggel olvad egybe, Baróti költészetének mindvégig sajátja marad. Akkor is, mikor a kortársi megbotránkozások és jótanácsok hatására tudatosan emeli és dolgozza föl témáját önmagán túlmutató jelentőségűvé. Kisrealisztikus látásmódja – amivel Tözsér Árpád Baróti táj-líráját találóan jellemezte – költészetének erénye. (Véleményünk szerint ez a látásmód azért tudott Baróti későbbi alkotói korszakában minden írói tudatossága és régebbi verseit megjobbítani akaró szándéka ellenére megmaradni, mert egyéniségéből fakadt.¹⁸)

Az árvíz előjeleinek, majd bekövetkeztének leírásával Baróti a magyar nyelvű irodalom korai, szép *pictura* versét alkotta meg. A leírás hatását nyelvének erejével (pl. a vihar *mint hójagokat fel fújja pofáját, // 's rút felhőket emel*), vagy a vihart megidéző hangutánzással, az

¹⁵ 1777, 120

¹⁶ 1777, 8–15

¹⁷ 1777, 8

¹⁸ Verseinek életrajzi vonatkozásaiból, Kazinczy írásaiból következtethetünk erre.

igen árnyalt mozgásokat kifejező igékkel, amelyek gyakran a versritmust hangsúlyossá teszik, az apró és nagyméretű mozgások párhuzamos láttatásával, a költői beszólásokkal [(*Borzad egész testem) mit látok!*] fokozza. A költemény gyors képváltásai igazi drámai feszültséggel pergetik végig történéseit.

*A' víz árka szorúl, szűk öble, nem állja dagályját:
Gátjának szakadoz töltése, ki tépetik a' fa
Partja körül töviből: hempelygenek a' kövek, és nyíl
Modja szerént a' nagy folyamatba sietnek az apró,
És tege [tegnap] majd száraz patakok; 's kebelébe szorúlni
Nem győzvén, szabadon tsapnak rétekre, mezőkre.
Így nagyok, és kiseded szomszéd vizek egybe szakadván,
Izszonyatos zajjal mi felénk futamodnak: el hányják
A' partot, mesgyét, és meg nem szünnnek el addig,
Míg Duna partjairól le nem omlanak. ...¹⁹;*

Baróti kitűnően jelenítette meg a természet változásait. A fenségesen ábrázolt földindulás, vagy vízáradat már most, a költői próbálkozás kezdetén túlnövik a klasszicizált, mércéül választott antik hősök látszat fényeit, természetutánzó környezet bemutatásait. Vélhetjük, hogy a felbolydult természeti erők szinte „írják magukat” a költeményekben néhol keresetlen vaskosságban, pórias robusztusságban. Ám Barótinak szeme van az idilli, rokokó képek felrajzolásához is:

*Itt nevető rétek, kékellő völgyek amottan
Mint legelik szemeim, melly nagy öröme verik!
Innnen rósa pirúl; ibolyák mosolyognak amonnan:
Liliom arra havaz, 's Égnek ereszti fejét.
Nem fog ezen ékes kép meg? nem tetszik ez illat?
Illy gyönyörű helyen lakni ne vágyna kiki?
Tsalfa remény! ...²⁰*

S e költői kérdések, s *csalfa remény* felkiáltása után kitér a tér, ahová az elmúlás már megérkezett. A halál nem elvont gondolati elemként lép az elkomoruló költői felsorolásba, hanem józan magyarázatként: *harapja kasza* [t.i. a virágoskertet], majd még egy magyarázat is követi az allegoriát szinte felkínáló motívumsort (virágos kert; csalfa remény; kaszás halál;), de a költő mégsem él vele. Inkább megmagyarázza az allegorizáló képeket:

*Párka virágon is tudn' illik uralkodik, értvén
Jól azt, meddig kell élni, ki halni mikor?*

S itt újfent lehetősége lett volna Barótinak, hogy a halált filozófiai síkba emelve elmélkedjen a lét mulandóságáról, de ő továbbra is megmarad tárgyánál. Azaz folytatja a természet évszakok szerinti változásának leírását. Szemrevételezése mégsem unalmas. Betölti hangokkal a ligetet, az eljövő ősz. Mint jó gazda, felsorolja, mit lát maga körül:

Ül eme' domb derekán erdő: tölgy, bükfa, 's az híves

¹⁹ 1777, 10–11.

²⁰ Nem kímél meg senkit halál, (latin-magyar), 1777, 155–157.

*Árnyékú zádok zöld haja fejtve ki van.
Élellik a' ligetet madarak tsevegési: hibázok;
Vagy pedig itt élet, 's béke lakása vagyon?
Melly kis pertzentés! zördüljön az északi szélvész;
kezdjenek egy más közt tsatázni szelek;
[...]
[S az erdőt] mellyben országlott víg öröm, éri panasz.* ²¹

A vers egészében ott sejlik a lehetőség, hogy allegorikus verssé nemesedjen, Baróti meg is tanulta az ókori nagyoktól az allegoria költészetben betöltött szerepének jelentőségét (*Pl. Daphnis, Pásztori enyelgés.*)²² Most mégsem alkalmazza, verse megmarad a gyönyörködés és tudomásul vétel szintjén. Mindezt azonban manírok nélkül, bensőségesen teszi. S ebbe a széj-jel-tekintő lajstromba csúszik bele a vers zárásának misztikus finomsága, az emberi lét mulandóságáról:

*Győzzön bár klárist ajakad: bár homlokod hó színt;
Artzáid rósát; finom arannyat hajad:
A' vassal vetekedjen erőd: el végre el jó
Rád is, mint el jött fára, virágra halál.* ²³

S bár a *pictura* és *sententia* csak a vers végén jelenik meg együtt, (kimondva a tanulságot egy toposz-szerű hasonlattal: az emberi életre ugyanúgy vár a halál, mint a természetre), mégsem érezzük a gondolatiság hiányát a költeményben, mivel a cím – **Nem kímül meg senkit halál** – a természet örökös körforgásának lefestése stb. nem csak egyedül arra szolgált, hogy kimondja, azt amit mindenki tud ([a halál]...*van minden korra ki szabva, // Míg álljon, 's mikoron sírba hulljon, üdő*), hanem arra is, hogy az örök mozgásban lévő világ rendjét, benne a halál természetes jelenlétét megértően elfogadtassa.

Baróti mulandóságról valló sorait talán éppen ezért a józan hangvételért érezhetjük szívbe-markolóknak. (Berzsenyi bizonyára sokat tanult az ilyen sorokból!)

Madarászatra kísztető levelének vershelyzete ugyanígy kínálja föl a költőnek az allegorikus kép kibontását – ahogy Tözsér Árpád írja – *A rabságba jutott madár képzete szinte vonzza a társadalmi rabság képzetét. Barótit azonban sem az egyik, sem a másik lehetőség nem kísérti meg. Számára itt egyetlen dolog fontos: a természeti helyzet (a madarászat) minél pontosabb, minél természetűbb leírása.*²⁴ S Tözsér Árpád elemzése kimond még egy, Baróti költészetére általánosítható észrevételt: *A tér (mint Baróti minden versében) tágas, a megrajzolt tárgyak még csak véletlenül sem magánosak...*²⁵

Ez az étellel teli mozgás Baróti költészetének minden olyan mozzanatában megjelenik, ahol lehetőséget érez a táj és annak tárgyai által élményeiről szólni. Csak a tájábrázolásban, vagy a hazáról, nyelvről leírt soraiban szűnik meg érzelmeinek rejtőzöttsége, s vetkőzi le azt a fás természetet, amelyről a vele találkozó majd mindig megemlékeznek.

²¹ 1777, 157.

²² TÖZSÉR, i. m. 166: ...a klasszicista költő a természetet utánozza, nagyon gyakran csak az antik költő által stilizált természetet imitálja. Ezért olyan könnyű a klasszicista versekből az allegorikus párhuzamokat kiolvasni.

²³ 1777, 157.

²⁴ TÖZSÉR i. m. 165–166.

²⁵ 1777, 166.

(Későbbi példa: Az 1802-es kötetében megjelent (de 1783-as keltezésű) *Álom* versében minden áttétel nélküli a táj és lélekállapot szoros összetartozása. Furcsa módon itt sem él a konkrét helyzettől elvonatkoztatást ígérő lehetőséggel, pedig így kezdi a költeményt:

*A Pati Szálasban, dellyest, egy' Tölgynek alatta
Mély álom' puha karjai közt nyugszom vala. --- Hozzám
Jő, régen heverő hárfámat előmbe le tévén,
Melpomené...²⁶*

Majd különböző tájelírásokat- és életére vonatkozó hangulat-mozaikokat kapcsol össze (ahány versszak, annyit) önvigasztalásként. Azaz, mindvégig ott kísért hasonlataiban, gyönyörű inverzióiban, allegorizáló képeiben stb. az a lehetőség, hogy a konkrétum egyértelműen kimondott tanulsága áttemelődjön egy második-, harmadik jelentés-szintbe – mégsem jut el (akar eljutni?) idáig. Az *Álom versből* a negyedik részt emeltük ki, (nem versszakok ezek, hiszen hol hosszabb, hol rövidebb egység szerint tagoltak – Baróti formai újítása?) mivel itt a *forgandó szerencse* (klasszikus - és jelen korra vonatkozatható) toposza is megjelenik:

*A' Madarak szomorítnak? ugyan nem lát-é miképp' jő
Hozzánk a Gólyák', vad Lúdak', s Darvak', ezernyi
Más madarak sokasága, midőn Tavasz érkezik; és mint
Bútsúzik, mihelyest a' tsípős Ősznek el-indúl
Kedvetlen postája? ... Sokan el-vesznek egüinktől:
Étel, ital sokat el-takakarítt. --- A' bóldog üdőknek
Egy'enlő folyomtyok ha nints; szükség-é tsudára
Venni? Világban élsz: kerekét forgattya szerentse:
A' fel' része le-száll, al' része fel ugrik. Örömmel
Jár az öröm; mézet, 's fülánkokot osztogat a' méh.²⁷⁾*

Külön tematikai egységet alkotnak pályájában a Virthez kapcsolódó versek. Eleinte Virt kimondatlanul, többlet jelentés nélkül, a maga tárgyiasságában (*Az őszi mulatságnak vége lévén, Virthől bútsú vétel*) a független életmódot jelentette Baróti verseiben, a későbbi években, amikor a Pyber-ház (azaz tanítványa szülei) otthont kínáltak itt a költőnek, akkortól a virti táj a hazaérkezés szinonimájaként szerepelt. *Én gyönyörűségem, kedves Virth! vajha magammal // Útra vihetnélek...*²⁸ - kiált föl a költő egy-egy búcsúzáskor. A virti táj, vagy életmód mindig derűt villant föl soraiban.

*...Eszembe,
Áh! hányszor benned vígan töltt napjaim akkor
Fognak tünni! halas' Zityán tsólnokra fel ülni,
És nyúlat Parthi szálasban ugratni kopókkal;
Már Bátor-Keszi szőlőben szedegetni gerezdet,
Már Pizskén, 's vőlgyes Lábatlant mustot akózni;*

Az iskolai nyúggal (csupa negatív kép) szemben állnak a virti tájat mozgásokkal, hétköznapi munkával stb. megtöltő pillanatképei (a vágy pozitív képei).

²⁶ BARÓTI SZABÓ Dávid, 1802, 122–124.

²⁷ Uo. 123.

²⁸ 1777, 8.

Összefoglalva tanulságainkat: Baróti első verseskötetének alkalmi témákat feldolgozó sorában, pásztori- s egyéb idylljeiben stb. a magyar versírás útjait, s önmaga erejét próbálgatta. Antik történetei, alkalmi versei stb. ott váltak költészetté, ahol a nyelv teremtő ereje elfelejtette az antik hősök mesterkélt emelkedettségét, s hétköznapi élmény leírására váltott, nem nélkülözve a humort sem, vagy ahol a tájat bemutató költő szemérmes magatartásán átütött a természetben otthonlévő ember szenvedélyes szeretete.

... *Baróti Szabóban a Ledőlt diófa előtt éppen az a képesség volt a legfigyelemreméltóbb, leginkább költészetet ígérő, amellyel a leírt természeti tárgyat „önmagában érdekesnek” tudta látni és láttatni.*²⁹

Dolgozatunk zárásaként feltesszük a kérdést: szerzőnk, noha ritkán jutott el a *Ledőlt diófa* allegorikus megfogalmazásának tökéletességéig, vajon azon versei/versrészelei alapján, amelyek a puszta gyönyörködtetés/elgyönyörködés szándékával születtek meg, s váltak a pictura irodalom legszebb részeivé, nem igényelhetnének-e maguknak jelentősebb helyet a műfaj történetében?

Poetic Scenery in Baróti's Poetry. The poetic representation of scenery can be found already in Dávid Baróti Szabó's first book published in 1777. Later the scenery represented grow far beyond the tools learnt from conventional Latinist literature and are sometimes filled with allegorical subject matter. The paper to be delivered focuses on these hidden (and sometimes „realistic“;) descriptions, on the appearance of poetic thoughts. Baróti's poetic attempts, however, are not without predecessors.

²⁹ Tözsér, *i. m.* 163.